

ANTWERPEN
STAD VAN HANDEL

ANTWERPEN

stad van handel

Fred Vanderpoorten

BIOGRAFIE VAN EEN STAD

HOOFDSTUK 1

1515

THOMAS MORE IN ANTWERPEN

7

HOOFDSTUK 2

1615

**EEN ANTWERPENAAR KRIJGT
HOOG BEZOEK**

53

HOOFDSTUK 3

1723

DRUKTE OP DE BEURS

101

HOOFDSTUK 4

1894

**FRITZ MAYER VAN DEN BERGH
KOOPT EEN SCHILDERIJ**

155

HOOFDSTUK 5

2020

NATIEBAAS KOOPT EEN TOREN

215

TOT SLOT...

279

LITERATUURLIJST

284

KAART VAN ANTWERPEN

294

HOOFDSTUK 1

1515

**THOMAS MORE
IN ANTWERPEN**

EEN RIVIER MAAR GEEN BRUG...

‘*Where is the bridge?!*’ Eind juli 1515 staat een man van 37 op de linkeroever van de Schelde en kijkt naar de wereldstad aan de overkant. Maar hoe geraakt hij daar? Die man is Thomas More...

Thomas wie? Hoeveel hogeschoolstudenten die elke dag door de poort van een van de drie Antwerpse Thomas More-campusen stappen, zouden de man kennen naar wie hun school vernoemd is? In 1515 was hij een van de meest vooraanstaande Engelse politici, maar dat is niet de reden waarom een Vlaamse hogeschool zijn naam draagt. Dat we aan hem het woord *utopie* te danken hebben wellicht wel. En dat heeft alles met Antwerpen te maken. Maar daarover later meer. Laten we eerst een antwoord geven op zijn vraag: ‘*Where is the bridge?!*’

Thomas More woonde zelf in een wereldhaven aan een rivier. Net als Antwerpen lag Londen niet aan de zee, maar landinwaarts. Daardoor werden deze steden zeer belangrijke knooppunten van binnen- en buitenlandse handel. Toen More vanaf de overkant naar Antwerpen keek, zal hij meteen beseft hebben dat zijn eigen stad serieus moest onderdoen voor de stad die hij voor zich zag. De trafiek van Londen bedroeg immers maar een kwart van wat in Antwerpen aan goederen werd behandeld. Maar wanneer je vanuit het zuiden naar Londen kwam, kon je vanuit de zuidelijke wijk Southwark wel over London Bridge naar de oude stadskern rond Saint Paul’s stappen. De ondersheriff van Londen was verantwoordelijk voor het onderhoud van deze brug. Op dat moment was dat... Thomas More!

In Antwerpen is er nooit een brug geweest. De eerste (houten) brug over de Theems werd door de Romeinen gebouwd. Londen was dan ook een Romeinse stad en dat is Antwerpen nooit geweest – hooguit een Romeinse nederzetting, misschien een kamp.

Als doorwinterd politicus moet Thomas More beseft hebben dat hij op het punt stond een grens over te steken. België bestond in 1515 nog lang niet. De Nederlanden waren een lappendeken van hertogdommen en graafschappen. More stond in Vlaanderen, dat grosso modo bestond uit de huidige provincies West- en Oost-Vlaanderen, en Frans- en Zeeuws-Vlaanderen. Aan de overkant van de Schelde lag Brabant, dat liep van 's-Hertogenbosch tot Nijvel en van Antwerpen tot Zoutleeuw.

Nu was de jonge Karel V in 1515 zowel graaf van Vlaanderen als hertog van Brabant, maar dat betekent niet dat er dezelfde wetten golden. Vijf eeuwen voordien was die tegenstelling nog veel groter. De hertog van Brabant was immers een leenman van de Duitse keizer en de graaf van Vlaanderen was verantwoording verschuldigd aan de Franse koning. De Schelde was dus de grens tussen de twee grootmachten van het Europese vasteland. Daarom liet de Duitse keizer op het einde van de tiende eeuw een burcht bouwen om die grens te verdedigen, net zoals dat was gebeurd in Valenciennes (nu in Frankrijk), Ename bij Oudenaarde en in Bergen op Zoom, nu in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Er werd ook een markgraaf aangesteld, die de mark – de grens – moest verdedigen. De meest bekende markgraaf van Antwerpen was Godfried van Bouillon.

Je bouwt toch geen brug om het je mogelijke vijand gemakkelijk te maken om je een bezoekje te brengen? Vandaar dat er nooit een brug is geweest. Tot vandaag vind je hiervan heel wat sporen terug. Diep in de Antwerpenaar zit een soort afkeer van een brug over de Schelde. In 2000 werd beslist dat een nieuwe Schelde-oeververbinding nodig was om de fileproblemen op de Antwerpse Ring op te lossen. Het pronkstuk van dit gigantisch infrastructuurproject was de Lange Wapperbrug: 150 meter hoog en bijna twee kilometer lang. De discussies tussen voor- en tegenstanders liepen hoog op en uiteindelijk werd de brug

weggestemd in een volksraadpleging: op 18 oktober 2009 stemde 59,24% van de opgekomen kiezers tegen. Ook tegen een brug voor fietsers en voetgangers in de buurt van de Kennedytunnel rees protest, maar toch zal die er naar alle waarschijnlijkheid komen. Eind januari 2024 begon men in elk geval met heiproeven om het funderingsconcept voor deze nieuwe constructie te testen. Als alles volgens plan verloopt, zal de eerste definitieve verbinding tussen beide Scheldeoevers in Antwerpen in 2028 een feit zijn.

Het meest in het oog springende bouwwerk aan de Schelde is het Steen, al is ook dat enigszins misleidend. Wat we ervan zien op de meeste foto's en postkaarten is eigenlijk de burchtmuur met de Steenpoort, genoemd naar het gebouw (het Steen) dat zich achter die poort bevindt. Het Steen – oorspronkelijk de residentie voor de markgraaf of zijn vertegenwoordiger – was maar een klein deel van de hele burcht die de grens tussen Brabant en Vlaanderen moest bewaken. Van de muur kunnen we ook nu nog enkele stukken zien aan het Vleeshuis en de straat die niet zonder reden *Burchtgracht* heet. Die muur omgordde de hele burchtzone, liep parallel met de Schelde en vanaf het huidige Steenplein tekende hij een halve cirkel om uit te komen ten zuiden van het huidige Noorderterras.

Op de toren rechts van de Steenpoort wappert een vlag die sommigen wat in verwarring brengt: een gouden leeuw op een zwart veld. Dit is dus niet de vlag van Vlaanderen, maar die van Brabant. In 1549 schonk Karel V de burcht – die tot dan nog altijd de stek van de hertog van Brabant was – aan de stad Antwerpen. In de overeenkomst stond echter dat de vlag van Brabant er zou blijven wapperen. Antwerpenaren houden hun woord...

Wanneer je door de Steenpoort stapt, zie je meteen een groot wapenschild. Wie wat vertrouwd is met Antwerpen herkent

meteen het symbool van de stad: een zilveren burcht met twee zilveren handjes op een rode achtergrond. Maar daarboven prijkt een tweekoppige zwarte adelaar op een gouden achtergrond. Die adelaar moet ons eraan herinneren dat de Duitse keizer eigenlijk de baas was. Dit is dus niet het wapen van de stad, maar van het markgraafschap Antwerpen. Ook op het stadhuis vinden we dat wapenschild terug, net zoals dat van Brabant.

Wie in de buurt van de oude havendokken wandelt, kan zich afvragen waarom daar een *Godefriduskaai* en een *Godfriedpakhuis* te vinden zijn. In de negentiende eeuw herinnerde men zich blijkbaar dat Godfried van Bouillon ooit de titel ‘markgraaf van Antwerpen’ had gekregen. Met zo’n naam kon je wel uitpakken en ook al was hij waarschijnlijk nooit zelf in Antwerpen geweest, via een straatnaambord en met de naam Godfried in metershoge letters gekapt, was hij er voortaan altijd. Modeontwerper Dries Van Noten heeft ondertussen van dit pakhuis zijn hoofdkwartier gemaakt.

Dit gezegd zijnde, hoe geraakte Thomas More aan de overkant? Gelukkig waren er van oudsher veerdiensten. Die werden door het stadsbestuur verpacht en dus is het logisch dat hij de schipper voor de overzet betaalde. Vandaag zijn de veerdiensten gratis, zoals op alle andere plaatsen waar geen brug is over de Schelde. Het huidige veer aan het Steenplein is er maar sinds juli 2017, toen de voetgangerstunnel voor een lange tijd gesloten werd omdat deze aan restauratie toe was. Wat bedoeld was als een voorlopige oplossing, bleek een enorm succes en dus vaart het veer nog altijd.

De veerboten vervoeren enkel voetgangers en fietsers. Dat was ooit anders... Na een eerste experiment met stoomschepen in 1825, verschenen die negen jaar later definitief als veer. Als voetganger kon je daarop in het gezelschap staan van paarden, koeien, varkens, geiten, schapen, honden (al dan niet met een

hondenkar)... In het begin van de twintigste eeuw kwamen daar ook auto’s bij. Ook nadat de tunnels in 1933 in gebruik waren genomen, bleven de veerdiensten operationeel. Traag verkeer, zoals een paardenkar, mocht immers niet door de Waaslandtunnel. Pas in 1953 hield dit veer op te bestaan. Je kon in de zomer nog wel naar het Sint-Annastrand varen met de Flandriaboot, maar dat waren toeristische uitstappen.

Thomas More was niet op officiële missie. In zekere zin was hij dus ook een toerist.

Voor alle duidelijkheid: zijn boot legde niet aan in de buurt van het Steen, maar meer naar het zuiden, dicht bij waar nu de voetgangerstunnel begint. Vanop de Schelde was hij ongetwijfeld onder de indruk van de imposante Sint-Michielsadbij, die later – in het begin van de negentiende eeuw – gesloopt zal worden. Haar funderingen zitten nog altijd onder de nieuw aangelegde Scheldekaai, die dus niet toevallig *Sint-Michielskaai* heet. Mocht Thomas More in opdracht van zijn koning, Hendrik VIII, naar Antwerpen zijn gekomen, dan zou hij daar gelogeed hebben. Norbertijnen dragen gastvrijheid hoog in het vaandel en hun abdijen hebben daarom allemaal een gastenkwartier. In Antwerpen gaven ze daar wel een aparte invulling aan. Het zogenoemde *Prinsenhof*, naast de appartementen van de abt, was – zoals al blijkt uit de naam – niet bedoeld voor de doorsnee toerist.

Misschien wipte Thomas More wel even binnen in de abdijkerk. Daar kon hij het schitterende praalgraf van Isabella van Bourbon bewonderen. Deze tweede vrouw van Karel de Stoute en moeder van Maria van Bourgondië, was in 1465 op doorreis in Antwerpen en verbleef in het Prinsenhof. Ze leed echter aan tuberculose en zo werd het bedje dat men voor haar in de abdij gespreid had, ook haar doodsbed. Maria van Bourgondië liet

1894

**FRITZ MAYER VAN
DEN BERGH KOOPT
EEN SCHILDERIJ**

LANDSCHAP MET EEN GROOT
AANTAL SPOOKFIGUREN

‘Wat is dit?!’ Fritz Mayer van den Bergh weet echt niet wat zijn Keulse agent voor hem gekocht heeft. Een oud schilderij op paneel, dat is duidelijk, maar wie is de schilder en wat stelt het voor? In de catalogus van het Keulse veilinghuis Lempertz stond het omschreven als ‘*Fantastische voorstelling. Landschap met een groot aantal spookfiguren*’ van de hand van de ‘*Helse Brueghel*’. ‘*Hels*’ is absoluut van toepassing op wat er te zien is. Het felle rood en geel spat van het schilderij – de wereld stond in vuur en vlam. Het helse van het paneel kon zo meteen gelinkt worden aan (de bijnaam van) Pieter Brueghel de Jonge.

Fritz Mayer van den Bergh had enkele maanden voordien een kleiner paneeltje gekocht van deze schilder, een winterlandschap. Hij had dit zo goed bestudeerd dat hij er zeker van was dat het schilderij dat men had afgeleverd in zijn huis op de hoek van de Arenbergstraat en de Lange Gasthuisstraat, van een andere hand was. Zijn jonge vriend Max Friedländer, die zou uitgroeien tot de expert van de vroege Zuid-Nederlandse schilderkunst, had in een enthousiaste brief op de dag van de veiling zelf al gesuggereerd dat dit het werk zou kunnen zijn van een van de twee Pieters ‘*Breughel*’. Hij was het ook geweest die Fritz getipt had dat op die vijfde oktober 1894 een schilderij onder de hamer zou gaan dat hem – als Brueghelkenner – zou interesseren. Friedländer had het eerst voorgesteld aan zijn eigen werkgever, het Wallraf-Richartzmuseum in Keulen, maar dat toonde geen belangstelling, en zo bracht hij het onder de aandacht van de Antwerpse kunstverzamelaar.

Die andere Pieter *Breughel* naar wie Max Friedländer verwees, was Pieter Bruegel de Oude (zonder ‘h’), de vader van

Pieter Brueghel de Jonge. Hoe meer Fritz zijn nieuwste aanwinst bestudeerde, hoe meer hij moest denken aan wat hij had gelezen in een boek uit 1604. In *Het Schilder-Boeck* beschrijft Karel van Mander het leven en werk van alle tot dan actieve schilders, en dus ook van Pieter Bruegel de Oude. Daarbij vermeldt hij ‘*een dulle Griet, die een roof voor de Helle doet*’.

Heeft Fritz Mayer van den Bergh dat schilderij gekocht? Dan heeft hij echt wel een koopje gedaan! 380 Duitse mark was omgerekend 488 frank, weliswaar bijna een half jaarloon van een gemiddelde arbeider, maar voor zo’n uniek kunstwerk een peulschil. Hij gaat te rade bij experts en die kunnen zijn vermoeden alleen maar bevestigen. In zijn eerste brieven over zijn ontdekking noemt Fritz het al ‘de Dulle Griet’, en sindsdien staat het ook zo bekend.

Dat is jammer. De volledige omschrijving die Karel van Mander eraan gaf, is namelijk veel preciezer: ‘*Een roof doen voor de hel*’, in de zestiende eeuw een spreekwoord dat betekent dat men wetens en willens het kwade doet en de hel en de verdoemenis als het ware uitdaagt. Bruegel toont wat er gebeurt wanneer mensen zo handelen: dan wordt de hele wereld een hel. Alle zekerheden verdwijnen – ook die over de dominante figuur in het midden van het paneel. Want wij noemen haar wel *een griet* omdat we haar rok zien en de grote koekenpan die ze samen met een geldkoffertje en andere spullen geroofd heeft. Maar ze draagt ook een mannelijk kuras, een zwaard en een helm, waaronder dan weer een bijzondere fijne, heel vrouwelijke voile komt piepen. Bovendien heeft deze *vrouw* een adamsappel...

Bruegel, de Oude dus, schilderde dit paneel in 1563, het jaar waarin hij van Antwerpen naar Brussel verhuisde. Tot spijt van wie het benijdt: Bruegel was een Antwerpse schilder. Daar werd hij in 1551 lid van de Sint-Lucasgilde. Hij was dus minstens

dubbel zolang actief in Antwerpen als in Brussel, waar hij in 1569 overleed.

Voor de grootste verzameling schilderijen van Pieter Bruegel de Oude moeten we vandaag naar het Kunsthistorisches Museum in Wenen. Zes van de twaalf Bruegels daar zijn een cadeautje van de Stad Antwerpen aan landvoogd Ernst van Oostenrijk toen deze in 1594 zijn *Blijde Intrede* deed in Antwerpen. Niemand kon voorzien dat hij zeven maanden later al zou overlijden.

De schat die hij kreeg, zijn voorstellingen van zes maanden van het jaar (zoals *De jagers in de sneeuw* en *De korenoogst*) die Bruegel in 1565 schilderde voor de Antwerpse zakenman en kunstverzamelaar Nicolaas Jonghelinc. Hoewel Bruegel ondertussen in Brussel woonde, was men hem in Antwerpen duidelijk niet vergeten. Daar had hij vooral naam gemaakt als ontwerper van prenten: onder andere grote landschappen maar ook een reeks van de zeven deugden en de zeven ondeugden, waarin geregeld boschiaanse figuren opdoken.

De meest toonaangevende uitgeverij van prenten in het zestiende-eeuwse Europa was *De Vier Winden*. Die bevond zich op de hoek van de Lange Nieuwstraat en de Sint-Katelijnevest en werd uitgebaat door Hieronymus Cock en zijn vrouw Volcxken Diericx. Zij zochten de beste tekenaars en kopergraveurs en brachten zo uitmuntende prenten op de markt die hun weg vonden over heel Europa. Het was voor hen dat Bruegel werkte en dankzij deze prenten werd zijn faam tot ver buiten de landsgrenzen verspreid.

- Parmentier, Jan: “Oostende & Co. Het verhaal van de Zuid-Nederlandse Oost-Indiëvaart”. Gent / Amsterdam, Ludion, 2002.
- Parys, C.: “Leevensbeschrijving van Joannes-Baptista Dupuis, geboortig van Antwerpen”. Antwerpen, C. Parys, 1818.
- Poffé, Edward: “Plezante mannen in een plezante stad (Antwerpen tusschen 1830 & ’80)”. Antwerpen – Amsterdam, C. De Vries-Brouwers, 1976.
- Prims, Floris: “Geschiedenis van Antwerpen”. 29 delen. Antwerpen, Standaard boekhandel, 1927–1949.
- Prims, Floris: “Het Koninklijk Paleis te Antwerpen”. Antwerpen, J. E. Buschmann, 1941.
- Renneboog, Sylvie: “De Antwerpse diamantsector en de Eerste Wereldoorlog. Patriotisme of economisch pragmatisme?” Masterscriptie Universiteit Gent, 2009.
- Rooms, Etienne: “De Belgische revolutie en het orangisme in België”. IN: Neerlandia / Nederlands van Nu. Jaargang 112 (2008) nr. 2, pp. 7–10.
- Rooms, Etienne: “Het orangisme in België”. IN: Neerlandia / Nederlands van Nu. Jaargang 112 (2008) nr. 3, pp. 5–8.
- Schoups, Inge: “Meir Antwerpen. ‘Schoonste zicht van ’t stad’”. Antwerpen, Artus / Stadsarchief, 2007.
- Serrien, Pieter: “In opstand! De geuzen in de Lage Landen, 1565–1578”. Antwerpen, Amsterdam, Overamstel, 2022.
- Smolderen, L.: “Een art-decofestival: de internationale tentoonstelling van Antwerpen in 1930. Het droombeeld van hoofdarchitect Jos Smolderen”. IN: Monumenten en Landschappen 21/3 (mei-juni 2002), pp. 4–28.
- Swillens, P.T.A.: “Albrecht Dürer. Zijn dagboek van de reis door de Nederlanden in 1520–1521”. Maastricht, Leiter-Nypels, [1941].
- Thys, Augustin: “Historiek der straten en openbare plaatsen van Antwerpen.” Antwerpen, C. De Vries – Brouwers, 1973.
- Tijs, Rutger: “De andere Rubens”. Leuven, Davidsfonds, 2004.
- Tijs, Rutger: “Rubens en Jordaens. Barok in eigen huis”. Antwerpen, Mercator-Plantijn, 1983.
- Timmerman, Ben: “Zoos humains, meer dan een spektakel? De representatie van de koloniale ‘ander’ in menselijke dierentuin op Belgische wereldtentoonstellingen (1885–1958)”. Masterscriptie Universiteit Gent, 2017.
- Triest, Monika en Guido Van Poucke: “De oorlog na de Grootte Oorlog. Anti-Duitse repressie in België na WO I”. Antwerpen, Polis, 2015.
- Truyens, Jasper: “Antwerpen 1920. Verhalen van de VIIe olympiade”. Leuven, Davidsfonds, 2020.
- Van Acker, Jan: “Antwerpen. Van Romeins veer tot wereldhaven”. Antwerpen, Mercurius, 1975.
- Van Aert, Laura: “Buurtwinkels en winkelstraten. De evolutie van het Antwerpse winkelbedrijf in de nieuwe tijd.” IN: Stadsgeschiedenis. 4de jg. (2009) Nr. 1, pp. 21–44.
- Van Beneden, Ben (red.): “Rubens Privé. De meester portretteert zijn familie”. Antwerpen, Rubenshuis & Rubenianum / Brussel, Marot, 2015.
- Van Beneden, Ben, Hildegard Van de Velde, Iris Kockelbergh e.a.: “500 jaar verzamelen in Antwerpen. Een passioneel verhaal.” Leuven, Davidsfonds, 2013.
- Van Dam, Frederica: “Eugeen Van Mieghem, het verhaal van een (her)ontdekking?” Masterscriptie Universiteit Gent, 2008.
- Van Damme, Ilja e.a.: “Historische atlas van Antwerpen. Stad van droom en daad.” Bussum, Thot, 2022.
- Van de Velde, Carl en Prisca Valkeneers: “De Geboorte van Rubens. The Birth of Rubens”. Gent-Kortrijk, Snoeck, 2013.
- Van de Velde, Hildegard en Carl Depauw: “Rubens in zwart en wit. Reproductiegrafiek 1650–1800”. Antwerpen, Rockoxhuis, 2004.
- Van den Brink, Peter (red.): “Extravagant. Een kwarteeuw Antwerpse schilderkunst herontdekt / 1500–1530.” Schoten, Bai, 2005.
- Van den Wijngaert, Frank: “P.P. Rubens en Lucas Vorsterman. Een aanslag op het leven van den meester” IN: De Gulden Passer. Jg. 23 (1945), p. 159–194.
- Van de Perre, Patrick, Frank Heirman en Herman Welter: “Meir in zicht”. Antwerpen, Book & Media Publishing, 2008.
- Vanderheeren, Tom: “Een kwantitatieve analyse van de bevolking en mortaliteit in Antwerpen in de tweede helft van de 19e eeuw”. Masterscriptie Universiteit Gent, 2009.
- Van der Horst, Han: “Nederland. De vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu.” 11de herziene druk. Amsterdam, Prometheus – Bert Bakker, 2013.
- Vanderpoorten, Fred: “Koloniale Feesten in Antwerpen, 1909”. IN: Antwerpsche tydinghen, 41ste jg. Nr. 4, december 2020, p. 27–31.
- Vanderpoorten, Fred: “Tweedegeneratiemigrant wordt burgemeester van Antwerpen”. IN: Antwerpsche tydinghen, 44ste jg. Nr. 2, juni 2023, p. 3–7.
- Van Goethem, Herman (ed.): “Antwerpen en de jezuiten 1562–2002”. Antwerpen, Ufsia, 2002.
- Van Haecht, Godevaert: “De kroniek van Godevaert van Haecht over de troebelen van 1565 tot 1574 te Antwerpen en elders. Ingeleid en toegelicht door Rob. Van Roosbroeck”. Antwerpen, De Sikkel, 1929.
- Van Hooydonk, Eric: “Strijd om de stroom. Een politieke geschiedenis van de Schelde”. Tweede gewijzigde druk. Leuven, Davidsfonds, 2013.
- Van Isacker, Karel: “De Antwerpse dokwerker 1830–1940.” Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963.
- Van Puyvelde, Leo: “Van Dyck”. Hasselt, Heidelberg, 1960.
- Van Reybrouck, David: “Congo. Een geschiedenis”. Amsterdam, De Bezige Bij, 2013.
- Van Roey, J.: “Antwerpen, het avontuurlijk bestaan van een stad”. Antwerpen-Rotterdam, C. De Vries – Brouwers, 1995.
- Van Ruyssevelt, A. en M. Van Pottelbergh: “Het Torengedouw te Antwerpen, de geschiedenis van een stedelijk landschap”. Antwerpen, Kredietbank, 1985.
- Van Suchtelen, Ariane en Ben Van Beneden: “Kamers vol kunst in zeventiende-eeuws Antwerpen.” Zwolle, Waanders Uitgevers, 2009.
- Veraghtert, Karel: “De havenbeweging te Antwerpen tijdens de negentiende eeuw. Een kwantitatieve benadering.” Leuven, KUL, 1977.
- Verbiest, Albert: “Antoon Van Stralen 1521–1568”. IN: Antwerpsche tydinghen, 41ste jg. Nr. 4, december 2020, p. 3–14.
- Voet, Leon: “De Gouden Eeuw van Antwerpen”. Antwerpen, Mercatorfonds, 1973.
- Wagemans, Stan: “Centraal Station, spoorwegkathedraal”. Leuven, Davidsfonds, 2011.
- Welter, Herman (eindred.): “Antwerpen op het spoor”. Antwerpen, De Vlijt, 1986.

KAART VAN ANTWERPEN

1	Ann Demeulemeester	Leopold de Waelplaats
2	Antwerp Grainwork Company	Londenstraat 28
3	AP Hogeschool	Noorderplaats 2
4	Bank de Proli	Groenplaats 41
5	Beeld van de Buildrager	Suikerrui
6	Beeld van Hendrik Conscience	Hendrik Conscienceplein
7	Beeldengroep Aartsbroederschap	Sint-Jacobsmarkt 92
8	Bibliotheek Permeke	De Coninckplein 26
9	Boerentoren	Schoenmarkt 35
10	Brabofontein	Grote Markt
11	Café Flora, nu bioscoopcomplex UGC	Anneessensstraat 25
12	Campus National Thomas More	Kronenburgstraat 62
13	Centraal Station	Pelikaanstraat 59
14	Century Hotel, nu Century Center	De Keyserlei 58
15	Cinema Rex	De Keyserlei 15
16	Cinema Roxy, nu C&A	Meir 68
17	De Brabantse Olijfborg	Lange Winkelstraat 5
18	De Cleynen Sint-Arnold	Meir 54
19	Den Cleyen en den Grooten Biecorff	Eiermarkt 13
20	De Grootte Robyn	Korte Sint-Annastraat 4
21	Den Wolsack	Oude Beurs 27
22	Diamantclub van Antwerpen	Pelikaanstraat 62
23	Dries Van Noten	Nationalestraat 16
24	Elvapé	Zeevaartstraat 3
25	Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience	Hendrik Conscienceplein 4
26	Felixarchief, Pakhuis Sint-Felix	Oudeleeuwenrui 29
27	Ganterie Boon	Lombardenvest 2
28	Gedenkplaat François Franck	Everdijstraat 43
29	Gedenksteen Ignatius van Loyola	Lange Nieuwstraat 70
30	Gedenksteen Thomas More	Handschoenmarkt
31	GFK	Zeevaartstraat 5
32	Grand Bazar	Beddenstraat 2
33	Grand Hotel Weber, nu Antwerp Tower	Frankrijklei 7
34	Handelsbeurs	Borzestraat 31
35	Hand op de Meir	Meir 24
36	Hansahuis	Suikerrui 1
37	Hanzehuis, nu MAS	Hanzestedeplaats 1
38	Hessenhuis	Falconrui 73
39	Hotel Arnould du Bois de Vroylande (De Dams)	Lange Nieuwstraat 94
40	Huis De Cluyse	Oude Koormarkt 26
41	Huis Lodewijk van Bercken	Jesusstraat 2
42	In den Gulden Boom	Grote Markt 25
43	In den Soeten Naem Jesus	Korte Nieuwstraat 11
44	Kartuizerklooster, nu Tropisch Instituut	Kronenburgstraat 43
45	Katoen Natie	Van Aerdtstraat 33

KAART VAN ANTWERPEN

46	Kerk en klooster van de karmelietessen	Rosier 22
47	Koninklijke Stapelhuizen	Entrepotkaai
48	Les Grands Magasins À l'Innovation	Meir 82
49	Messenwinkel	Mechelseplein 7
50	ModeMuseum	Nationalestraat 28
51	Moriaen	Lange Brilstraat 4
52	Museum Mayer van den Bergh	Lange Gasthuisstraat 19
53	Museum Plantin-Moretus	Vrijdagmarkt 22
54	Museum Vleeshuis, Klank van de Stad	Vleeshouwersstraat 38
55	Nationale Bank	Frankrijklei 166
56	Onze-Lieve-Vrouwekathedraal	Handschoenmarkt
57	Osterriethuis	Meir 85
58	Pagodepoort	Van Wesenbeekstraat 3
59	Pakhuis Godfried	Godefriduskaai 36
60	Paleis op de Meir	Meir 50
61	Park Spoor Noord	Ellermanstraat
62	Residentie Wagner	Franklin Rooseveltplaats 2
63	Rubenshuis	Wapper 9
64	Sint-Andrieskerk	Sint-Andriesstraat 5
65	Sint-Annakapel	Keizerstraat 23
66	Sint-Carolus Borromeuskerk	Hendrik Conscienceplein
67	Sint-Jacobskerk	Sint-Jacobstraat 9
68	Sint-Niklaaskapel	Lange Nieuwstraat 3
69	Sint-Pauluskerk	Sint-Paulusstraat 22
70	Snijders&Rockoxhuis	Keizerstraat 10
71	Spanjepand	Grote Markt 7
72	Stadhuis	Grote Markt 1
73	Stadsfeestzaal	Meir 78
74	Steen	Steenplein 1
75	Tapissierspand, nu Bourlaschouwburg	Komedieplaats 18
76	't Visschers Huizeken	Leystraat 15
77	Van Mieghemmuseum & Museum De Reede	Ernest Van Dijckkaai 7 en 9
78	Vlaaikensgang	Oude Koormarkt 16
79	ZNA Cadix	Kempensstraat 100
80	Zoo	Koningin Astridplein 20